

Milan Pahor

NASTANEK IN RAZVOJ ILEGALNE TAJNE ORGANIZACIJE BORBA (1927–1930)

Tradicionalne oblike boja za narodne pravice, kakršne so uporabljale slovenske narodne organizacije do nasilnega razpusta in so slonele na zakonitih prizadevanjih, na politiki dogovarjanja in izrazih lojalnosti do države, bi utegnile biti uspešne v demokratični državi, pod fašističnim režimom pa so bile docela neučinkovite. Spričo naraščajočega fašističnega nasilja je prišlo do odločitve, da je treba uporabljati radikalne oblike odpora. Tako je bilo stališče zlasti mlajše generacije, ki je bila organizirana v mladinskih, športnih in prosvetnih društvih. Veljaki političnega društva Edinost so se kot legalni zastopniki slovensko-hrvaške narodne skupnosti v tedanji Julijski krajini zavzemali za lojalne odnose do oblasti, vendar težnjam mlade generacije, ki se je pripravljala na ilegalni odpor, niso nasprotovali. Želja po radikalnem odporu in boju je vplivala na zблиževanje med nazorsko različno usmerjenimi mladinskimi skupinami.

Veljaki t. i. edinjaških organizacij, narodnoliberalnih in krščanskosocialnih, so branili narodne pravice s sredstvi, ki so jim jih nudili zakoni. Takratna mladina je mislila drugače. Bilo ji je jasno, da bo fašistični režim v relativno kratkem času

brezobzirno in neusmiljeno pometel z vsemi t. i. slovanskimi organizacijami v Julijski krajini, zato je bilo treba pomisliti na ilegalno organizacijo.¹⁰⁴

Nasprotje med mlado in starejšo generacijo je bilo včasih tudi ostro. Na Tržaškem je bila mladina organizirana v društvih in krožkih, povezanih v Zvezo mladinskih društev. Na Goriškem, kjer so jeseni 1922 krščanski socialci prevzeli vodstvo pokrajinske Edinosti, je v začetku vsa organizacija mladih slonela na ponovno organizirani Zvezi slovenskih prosvetnih društev. Jeseni 1925 je prišlo do načelnega sklepa med osrednjimi dijaškimi organizacijami, da se ločene srednješolske in visokošolske organizacije združijo v eno. Tako se je 30. julija 1926 v Gorici Udruženje slovenskih srednješolcev v Italiji povežalo z Zvezo slovenskih akademskih društev in nastalo je enotno Udruženje dijaških društev. Podobno je tudi na športnem področju Udruženje slovenskih športnih društev v Italiji 12. oktobra 1924 pod eno streho združilo vse športne klube. Prav društva iz obeh združenj so nato bistveno pripomogla k nastanku širokega mladinskega gibanja, ki je bilo sposobno preiti v ilegalno. Člani nasilno razpuščenih društev so postali prvi protifašisti v tajnem ilegalnem gibanju med obema vojnama.¹⁰⁵

Dogodki v Italiji leta 1926, še posebej atentati na fašističnega voditelja Mussolinija, so spremenili položaj v državi. Fašistični režim je izdal posebne dekrete in ukrepe, ustanovljeno je bilo Posebno sodišče za zaščito države. Komunistično gibanje je bilo nasilno prepovedano. Narodnim društvom in organizacijam v Trstu so fašistične škvadre razdejale še zadnja zbirališča in sedeže. V Gorici so fašisti 6. novembra 1926 pripravili pravi pogrom na slovenske sedeže, saj so razdejali sedeže Zveze prosvetnih društev, Dramskega društva ter Pevskega in glasbenega društva in gledališko dvorano v Trgovskem domu; opustošili so tudi slovensko katoliško tiskarno. Julija 1927 so sledili še sestanki fašističnih veljakov federalov, ki so zahtevali nasilno uničenje še preostalih slovanskih društev in organizacij. Tako so sredi leta 1927 padle še zadnje organizacije. Izvajala se je jasna fašistična politika nasilja po legalni poti, da se popolnoma poitalijanči Primorska, da se z zemljevida Italije izbriše prisotnost Slovencev in Hrvatov.¹⁰⁶

Bilo je jasno, da je napočil prelomni trenutek. Znani primorski protifašist Zorko Jelinčič v svojih spominih pravi, da je bil med množico, ko so fašisti razdejali Trgovski dom. Takrat je naletel na slovenskega mladince, ki je v žepu skrival samokres in vprašal Jelinčiča: »Ali naj udarim?«¹⁰⁷

V zgodnji jeseni, septembra 1927, so se na Nanosu sestali radikalno usmerjeni mladinci – predstavniki razpuščenih mladinskih in športnih zvez in društev – in ustanovili tajno narodnorevolucionarno gibanje za Slovence in Hrvate v Julijski

104 Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*.

105 Pahor M., *Slavjanska sloga*, str. 178–183.

106 Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 20.

107 Prav tam, str. 21.

Jože Dekleva (8. 2. 1899–17. 12. 1969)

(Narodna in študijska knjižnica v Trstu)

Vekoslav Španger (29. 1. 1906–27. 12. 1971)

(Narodna in študijska knjižnica v Trstu)

krajini. Med njimi so bili vodilni mladinci Zveze mladinskih društev Jože Dekleva in Dorče Sarđoč iz Trsta, za goriško Zvezo prosvetnih društev Albert Rejec in Zorko Jelinčič, za mlade iz Pivškega Jože Vadnal ter Andrej Šavli.¹⁰⁸

Glede takojšnje uporabe akronima imena TIGR (kratica za Trst, Istro, Gorico, Reko) si pričevanja niso enotna. Nekateri pričevalci trdijo, da so to ime sprva uporabljali kot spoznavno geslo. Odgovor na geslo »Tigr« je bila beseda »Štiri«. Kratica TIGR je vsekakor prišla v slovensko zgodovino ter danes nekako predstavlja protifašistično gibanje med obema vojnoma. Priznana slovenska zgodovinarica Milica Kacin Wohinz pravi, da v gradivu, ki ga je notranje ministrstvo oziroma policija pripravljalo za obtožnico na prvem tržaškem procesu, sestanek na Nanosu iz septembra 1927 ni omenjen. Od udeležencev nanoškega sestanka je bil namreč na procesu le Jelinčič (drugi del procesa v Rimu, decembra 1931), ki je o tem molčal, ostali udeleženci pa so bili že v konfinaciji v Italiji ali pa v emigraciji v Jugoslaviji.¹⁰⁹

Sestanek na Nanosu je bil v bistvu sestanek vodilnih mladincev iz nasilno razpuščenih zvez. Domenili so se, da njihovo dotedanje legalno delovanje preide v ilegalno, tajno. Novost je predstavljalo poenotenje organizacije z enotnim vodstvom za vso deželjo, strukturno organiziranostjo s trojkami na bazi in verižno

¹⁰⁸ Pahor M., *Bazovica* : (6. IX. 1930–6. IX. 1980), str. 12–14; Pahor M., *Slavjanska sloga*, str. 205; Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 21.

¹⁰⁹ Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 21.

Drago Žerjal (1. 7. 1903–6. 1. 1991)

(Narodna in študijska knjižnica v Trstu)

povezavo ter z načrti akcij proti centrom potujčevanja, kar so bile šole in vrtci. Iz vsega tega je lahko nastala javna demonstracija, o kateri svet mora izvedeti, da se vtisne v spomin in zavest ljudi. Obenem pa je bila aktivnost tajne organizacije propaganda proti popolni fašizaciji tedanje Julijske krajine odnosno Primorske.

Italijanska policija v svojih preiskavah ni našla statuta te tajne organizacije, vendar je lahko ugotovila njen jasin namen, da se z vsemi sredstvi bori proti fašizmu, da vzpodbuja obvezno učenje slovenščine v družinah, da preprečuje vstop mladine v fašistične organizacije ter da deluje za osvoboditev Primorske izpod fašističnega jarma in za priključitev k Jugoslaviji.¹¹⁰

Tako je sestanek na Nanosu prispeval k enotnosti ilegalnega protifašističnega gibanja in povezal mladince, ki so se odločili za aktivno ilegalno protifašistično delovanje. Program je bil torej enoten, dejavnost pa je potekala razdrobljena po posameznih skupinah ali organizacijah.

V istem času – septembra 1927 – je bil v Trstu sestanek bivših članov razpuščene Zveze mladinskih društev. Pobudnik sestanka in pričevalec Lojze (Vekoslav) Španger v svojih spominih piše, da je bila jesen in je bilo hladno. Drugi pričevalec in pobudnik Drago Žerjal se spominja, da je sestanek potekal v oktobru 1927. Na prvem sestanku niso sprejeli konkretnih sklepov. Vekoslav Španger, Drago

¹¹⁰ Prav tam.

Žerjal, Franjo Marušič in Zvonimir Miloš so se nato redno sestajali, večkrat prav v Miloševem stanovanju na Drevoredu XX. septembra v Trstu. Tako so izoblikovali tajno organizacijo, katere pravila sta sestavila Žerjal in Marušič. V začetku leta 1928 so tajno organizacijo poimenovali Borba. Ime so povzeli po ilegalnem časopisu Borba, ki ga je izdajalo protifašistično gibanje TIGR, ustanovljeno na Nanosu.

Cilja tajne organizacije Borba (TOB) sta bila brezkompromisen boj proti fašizmu in priključitev Primorske in Istre k Jugoslaviji. V pravilih je območje delovanja te organizacije obsegalo celotno Julijsko krajino. V praksi pa teritorialna porazdelitev na srenje ni dosegla Goriške. Organizacija Borba je s svojim delovanjem pokrivala v glavnem Trst, Kras in Istro. Vodil jo je odbor 5 članov, ki so bili hkrati načelniki srenj. Borba se je torej delila na 5 srenj, ki so bile sestavljene iz celic, celice pa so se delile na trojke. Načelniki srenj so določali voditelje celic, ti pa so izbirali voditelje trojk. Organizaciji se je delila na dva dela: nekateri člani so bili določeni za izvedbo konkretnih akcij, drugi pa so se posvečali organizaciji in propagandi. Borbini voditelji so bili Alojz (Vekoslav) Španger, Drago Žerjal, Zvonimir Miloš, Fran Marušič in Alojz Valenčič. Tem se je kasneje priključil še Ferdo Bidovec, ko se je po služenju vojaškega roka v italijanski vojski vrnil v Trst.¹¹¹

Iz razvoja in delovanja obeh gibanj je razvidno, da se je organizacija, ki je nastala na Nanosu, dejansko omejevala na Goriško, medtem ko je Borba delovala v tržaški pokrajini in se je razširila na Istro. Borbi se je priključila še tajna skupina, ki je delovala v okolici Postojne in Pivke. Za to skupino je bil odgovoren Vadnal, ki je bil med udeleženci sestanka na Nanosu. V septembru 1927 je tam nastalo protifašistično ilegalno narodno revolucionarno gibanje, ki ga danes poznamo z imenom TIGR (Trst, Istra Gorica, Reka). Ustanovili so ga predsedniki oziroma predstavniki nasilno razpuščenih mladinskih in prosvetnih zvez iz Trsta in Gorice (Jože Dekleva, Dorče Sardoč, Zorko Jelinčič, Albert Rejec, Jože Vadnal, Andrej Šorli). Večina omenjenih je bila v naslednjih mesecih aretirana, konfirirana oziroma se je zatekla v Jugoslavijo. Osrednjega vodstva gibanja TIGR ni bilo na ozemlju Julijske krajine. Na širši krajevni ravni sta nastali dve organizaciji v sklopu TIGR-a, ki pa sta delovali samostojno. Na Tržaškem, na Krasu in v Istri je delovala Borba, na Goriškem pa Organizacija. Borba je bila izrazito akcijska, goriška veja pa je delovala bolj na kulturni ravni. Razpoznavni znak je bil med aktivnimi člani na Goriškem in Tržaškem enak: številka 4, vpisana na osebni izkaznici. Ustno geslo se je glasilo: 4 – svobodni. Številka 4 je pomenila štiri črke, s katerimi je bila sestavljena beseda TIGR (Trst, Istra, Gorica, Reka).

Zorko Jelinčič v svojih spominih poudarja enotnost in povezanost med obema vejama protifašističnega gibanja. Drago Žerjal pa v svojem pričevanju

¹¹¹ Prav tam, str. 23–25.

bolj poudarja in zagovarja samostojnost tržaške veje. Med obema organizacijama je obstajala enotnost glede namena, cilja, organizacijske strukture in metode dela. Delovanje obeh vej pa je bilo zelo različno in dejansko avtonomno drugo od drugega, pogojeno s stopnjo organiziranosti in okoliščin, v katerih sta organizaciji delovali. Tržaška je bila izrazito akcijska, goriška predvsem kulturna in propagandna. Goriški del je skrbel za izdajo ilegalnih časopisov *Borba* in kasneje *Svoboda* ter drugega propagandnega gradiva, zlasti letakov. Propagandno gradivo je bilo skupno za obe veji.¹¹²

V noči z 28. na 29. december 1927 je na Proseku pri Trstu zagorela stavba (potujčevalnega) otroškega vrtca. To je bila prva akcija tajne organizacije Borba. Akcijo je izpeljala celica Borbe za Prosek in Kontovel, ki so jo sestavljali Vekoslav Španger, Vladimir Štoka (kasneje je padel kot partizan), Drago Rupel (padel kot partizan) in Anton Ukmar (Miro).¹¹³

V naslednjih mesecih so goreli vrtci in šole: 8. aprila 1928 je bila požgana šola na Proseku, 3. maja 1928 šola na Katinari, 28. maja 1928 otroški vrtec v Tolminu, 6. avgusta 1928 vrtec v Štorjah pri Sežani, 29. avgusta 1928 ponovno rikreatorij na Proseku in nato še drugod.¹¹⁴ Drugi požig vrtca-rikreatorija na Proseku je izpeljal znani antifašist, domačin Anton Ukmar - Miro, ki si je med akcijo osmodil lase in obleko. Z njim so bili še Rupel, Španger in Štoka. Anton Ukmar je bil obenem borbaš in komunist.

Komunistična partija Italije takrat še ni imela izdelanega in napisanega programa glede narodnega vprašanja in še ni stopila na pot oboroženega upora proti fašizmu. Vendar sta v tem obdobju tajnik KPI Antonio Gramsci in tržaško-slovenski komunist Vladimir Martelanc sestavljala program o stališču partije do narodnega vprašanja. Potem ko je vodstvo partije program odobrilo, je nastal problem, da so mu nasprotovali nekateri italijanski tovariši v Julijski krajini.

Na terenu je bilo preprosteje. Komunist Ukmar se je pridružil borbašem iz enostavnega razloga: aktivno so se borili proti fašizmu. Ukmar je ostal pri Borbi do septembra 1929, ko je moral emigrirati v Ljubljano, v Jugoslavijo, ker ga je policija hotela zajeti. V Ljubljani se je srečal s komunističnim voditeljem Ivanom Regentom, ki je bil doma s Kontovela. Regent je Ukmarja nato napotil v Francijo, v Pariz, kjer je deloval, dokler ni odšel na študij v Sovjetsko zvezo.¹¹⁵ Član Borbe Edvard Danev, prav tako doma s Kontovela, je v letu 1928 navezal stike z domoljubi iz Istre. Istrsko zvezo je prav tako vzdrževal študent Slavko Zlatic, doma iz Pulja, ki je študiral v Trstu. Iz tega je nastala istrska veja Borbe, ki ji je načeloval Vladimir Gortan iz Berama pri Pazinu.

112 Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 25. Glej tudi: Pahor M., *Slavjanska sloga*, str. 205.

113 Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 26; Španger, *Bazoviški spomenik*, str. 47.

114 Pahor M., Anton Ukmar - Miro. Glej tudi: Španger, *Bazoviški spomenik*, str. 49–53.

115 Pahor M., Anton Ukmar - Miro.

II 79293

BORBA

Dne 24. decembra 1927. Stev. 1

Rojaki!

Vnebovpijoče so krivice, ki jih dan za dnem zagrešuje Italija nad našim rodom, odkar smo prišli pod njeno suženjstvo.

Ze sam prihod Italije v našo solčno Goriško, ponosni Kras in plemenito Istro je bila strašna krivica, greh proti naravi. Tega so se Lahi sami tudi zavedali, zato so se začetkom novembra 1918, ko ni bilo več nikakih ovir, vkljub svojim topom in oklopnim avtomobilom z zvijačo in hinavstvom pod belimi zastavami polastili naše zemlje.

Komaj pa so jo zasedli — oboroženi do zob —, so pokazali svoje junaštvo nasproti sestradanemu in izmučenemu našemu ljudstvu. Trpinčenje, zapiranje, zasramovanje je pričelo. Namesto da bi — če bi bili res tako civiliziran narod, kakor se vedno hvalisajo — spoštovali narod, čigar zemljo so zasedli, in ki so s tem storili največjo krivico, namesto da temu narodu z obzirnostjo in pravičnostjo omilijo storjeno nepravdo, navalili so z novimi krivicami, z nezasišanim nasiljem, z gaženjem in teptanjem najenostavnejših pojmov človeških pravic, z jasnim namenom, uničiti, da, popolnoma uničiti nad pol milijona naroda na njegovih lastnih zemljih!

Sicer so nekateri med njimi, ki nosijo odgovornost, ministri in še več, včasih izjavili, da nam ne bodo delali krivic, da bodo spoštovali nas, naš jezik, naše šole, naše šege in navade. Še več so nam obljubljali: da bodo odpravili krivice, ki nam jih je delala Avstrija. Da, vse to in druge zlate gradove so nam obetal! Toda, kaj pomeni pri njih dana beseda, pa tudi, če jo je dal najvišji funkcionar v deželi?

Boljše kot v Avstriji, so rekli, da se nam bo godilo! Boljše? Stotisočkrat hujsje je! Avstrija, če tudi se je prav po mačehovsko proti nam obnašala, si ne bi bila niti upala na to misliti, kar so Lahi z največjo lahkoto, z največjim cinizmom storili.

Z neverjetno brutalnostjo so nam uničili vse, kar smo ustvarili v zadnjih desetletjih s trudom in žrtvami na polju civilizacije, kulture, gospodarstva in napredka. Naše šole, pravica našega jezika v državnih in občinskih uradih, da, deloma celo v cerkvi, naše gospodarske ustanove, naše deželne avtonomije, naše uradništvo v državnih, deželnih in občinskih službah itd. itd. — vse to je danes v teh naših krajih mrtvo pogorišče in pritepenci iz vseh krajev Italije se ošabno in prevzeto šopirijo po naših krajih in jedo naš kruh. Mi jih moramo le slepo ubogati in molčati.

Ali ni, da bi človek znorel, ko vidi, kako po vsej deželi pred našimi očmi vsaki dan kradejo našim otrokom njihovo dušo, da jim vsadijo drugo, vidi, kako jim trgajo in režejo njih jezik iz ust, da jim vcepijo, vsadijo drugega?

Rojaki!

Dovolj je tega trpljenja! Ti grehi zoper naravo in zoper Boga kličejo po maščevanju! In maščevanje mora priti!

Naša dolžnost pa je, da vzdržimo do tedaj in da ne klonemo duhom, Kvišku srca in pogum! Globoka vera v končno zmago pravice nad pregrešno prevzetnostjo in nasilnostjo bodi naš štiti!

Naš ideal je: Svoboda, naše sredstvo je: Borba.

Uvodnik prve številke časopisa *Borba* z dne 24. decembra 1927

V prvi polovici leta 1929 so se požigi nadaljevali: 6. januarja 1929 je gorelo v Lokvi nad Bazovico, v februarju 1929 sta bili požgani šoli v Dutovljah na Krasu in v Branici, 30. marca 1929 šola v Škrbini na Krasu, 3. maja 1929 šola na Katinari pri Trstu, 16. maja 1929 šola v Smiljanah v Brkinih, spodletela pa sta požiga v Gropadi na tržaškem Krasu in na Colu pri Repentabru (nad Trstom).¹¹⁶

Konec leta 1928 je fašistična oblast razpustila italijanski parlament. Slovenci smo tako izgubili zadnja dva poslanca: Josipa Wilfana in Engelberta Besednjaka. Nasilno je bilo ukinjeno izhajanje tržaškoslovenskega dnevnika *Edinost*. V Italiji je nastopila popolna fašizacija družbe in države. Režim je hotel podkrepiti totalen prevzem oblasti z ljudskim referendumom, ki naj bi potrdil naklonjenost ljudi do fašizma. Plebiscit bi moral z zelo velikim odstotkom volivcev dokazati priljubljenost in zasidranost režima v Italiji.

¹¹⁶ Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 30–34.

Gibanje TIGR in tajna organizacija Borba sta natisnili na tisoče letakov, ki so jih delili med ljudmi, seveda proti plebiscitu in udeležbi na volitvah. Akcijo so izpeljali v noči od 20. na 21. marec 1929. Akcija je dobro uspela, saj je bil na Primorskem delež prebivalstva, ki je na plebiscitu podprl fašistični režim, nižji kot drugod v Italiji.

V Istri je nastala skupina Borbe pod vodstvom Vladimirja Gortana; člani skupine so bili Živko Gortan, Viktor Bačac, Dušan Ladavac, Vjekoslav Ladavac, Stjepan Brazković idr. Istrska veja Borbe je organizirala akcijo, s katero so hoteli preprečiti, da bi fašistična milica s silo prignala ljudi na volišča. Prišlo je do pravega napada na kolono volivcev, ki so jih gnali fašistični miličniki. Akcija je imela hude posledice. Tajna policija je prišla tej skupini Borbe na sled. Posebno fašistično sodišče za zaščito države se je preselilo iz Rima v Pulj, kjer je zasedalo od 14. do 16. oktobra 1929. Izrečena je bila smrtna obsodba in 17. oktobra 1929 je bil usmrčen Vladimir Gortan, voditelj istrske veje Borbe. Gortan je bil tako prva žrtev in hkrati junak, ki je žrtvoval svoje življenje kot pripadnik Borbe.¹¹⁷

Člani Borbe so se spravili tudi nad slovenske fašiste, ovaduhe in informatorje policije. Vsi atentati se niso posrečili, nekateri pa le. 10. junija 1929 je bil v Hruševju pri Pivki ustreljen fašist Blažina. Borbaš Stanko Petaros iz Boršta je izvedel atentat na zakonca Marangon. Fašist in učitelj Sottosanti je obležal 4. oktobra 1930 v Vrhpolju pri Vipavi. Neuspešna pa sta bila napada na fašista Kureta iz Ricmanj pri Trstu in na ovaduha Cerkveniča.¹¹⁸

Vodilni tigrovec Albert Rejec, ki se je zatekel v Jugoslavijo, je leta 1929 s posredovanjem antifašista in komunista Ivana Regenta prišel v stik z italijanskimi antifašisti v Parizu. Tako sta TIGR in Borba prišla v stik z organizacijo Concentrazione antifascista, ki je takrat delovala v Parizu.¹¹⁹

Na Primorsko je začel prihajati tudi italijanski protifašistični tisk. Iz tega sodelovanja je kasneje leta 1933 nastala publikacija z naslovom *Fascismo e il martiro delle minoranze*, ki jo je izdala organizacija Giustizia e libertà, ki sta jo vodila brata Rosselli in Emilio Lussu. Gre za originalno poročilo iz tistega časa, ki ni obremenjeno s kasnejšimi dogodki in vplivi. Gradivo za knjižico so prispevali slovenski antifašisti, napisali in izdali pa so jo italijanski. Publikacija nedvomno predstavlja izreden dokument. Odbor za proslavo bazoviških junakov pri NŠK (s sodelovanjem organizacij SKGZ in SSO ter založb ZTT in Mladika iz Trsta) je po 70 letih pripravil ponatis knjižice, ki je izšel leta 2004 v Trstu. Ob ponatisu originala je bil dodan še slovenski prevod, ki ga je pripravil Igor Tuta (sin protifašista Slavka Tute).¹²⁰

117 Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 29–30; Španger, *Bazoviški spomenik*, str. 53–74.

118 Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 34.

119 Prav tam, str. 30.

120 *Il fascismo e il martirio delle minoranze. Fašizem in zatiranje manjšin*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, Mladika, 2004. Ponatis in prevod dela: *Il fascismo e il martirio delle minoranze*. [S. l.] : Giustizia e Libertà, 1933.

V knjižici *Il fascismo e il martirio delle minoranze*, ki je izšla leta 1933 v italijanskem jeziku v knjižni zbirki protifašističnega gibanja *Giustizia e libertà*, so omenjeni borbaši in prvi tržaški proces.¹²¹ Sodelovanje je nato odprlo pot do akcijskega dogovora med narodno in revolucionarno organizacijo TIGR in Komunistično partijo Italije leta 1935. Prav tako je imela velik politični pomen deklaracija treh komunističnih partij Jugoslavije, Italije in Avstrije iz leta 1934, kjer je zapisana pravica narodov do samoodločbe in odcepitve. Vse to je v letih pred drugo svetovno vojno pripeljalo do skupne fronte proti fašizmu ter do politike ljudskih front.

A vrnimo se k naši osnovni temi. Požig šol, ki so v bistvu postale potujčevalnice slovenskih otrok, je bila ena izmed najvidnejših karakteristik delovanja Borbe. Organizacija je seveda skrbela tudi za širjenje slovenske knjige in antifašistične propagande in literature. V marcu 1928 je proseško-kontovelska celica Borbe s kolesi iz Renč pripeljala veliko količino slovenske literature. Akcijsko gledano pa so bili borbaši izredno dejavni pri požigu šol, pri napadih na fašistična glasila, pri napadih na fašistične ovaduhe in pri motenju izvedb referendumov, s katerimi si je hotel fašistični režim pridobiti množično ljudsko soglasje. Odmeven je bil tudi mali bombni atentat na Svetilnik zmage v Barkovljah pri Trstu leta 1929. Borbaši so skratka napadali vidne centre fašističnega potujčevanja in simbole fašistične prisotnosti, obenem pa fašistične časopisne redakcije, iz katerih sta se vsakodnevno vsuvala strup in sovraštvo proti vsemu, kar je bilo slovenskega in slovanskega.¹²²

Borba je bila aktivna le kratek čas, samo 3 leta, od leta 1927 do leta 1930. Zapustila pa je trajno sled v slovenski in hrvaški antifašistični zgodovini. Postala je simbol protifašističnega odpora in upora na Primorskem in v Istri. V aktivnem boju proti fašizmu je svoje življenje dalo pet njenih pripadnikov: 17. oktobra 1929 je bil v Pulju ustreljen istrski hrvaški junak Vladimir Gortan, vodja istrske veje Borbe, 6. septembra 1930 pa so bili na vojaškem strelišču v Bazovici pri Trstu ustreljeni Ferdo Bidovec, Franjo Marušič, Zvonimir Miloš in Vekoslav Valenčič. Prvi tržaški proces, ki je potekal od 1. do 5. septembra 1930, in ustrelitev na smrt obsojenih ob zori naslednjega dne sta bila posledica bombnega atentata borbašev na tržaško redakcijo fašističnega glasila *Il popolo d'Italia* v Ulici Santa Catarina di Siena v Trstu 10. februarja 1930.¹²³ Napad so izpeljali Ferdo Bidovec, Franjo Marušič in Zvonimir Miloš z zunanjo pomočjo Alojza (Vekoslava) Valenčiča. Akcija je močno razkačila fašistično oblast, ki je zato sprožila široko akcijo med protifašisti in pripadniki slovenske narodne skupnosti. Množične aretacije, dolga zasliševanja in mučenja so na koncu obrodili sadove, ki jih je hotela oblast. Prišli

121 *Il fascismo e il martirio delle minoranze*, str. 44–47.

122 Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 34.

123 Prav tam, str. 38 in sledeče.

Ferdo Bidovec (4. 2. 1908–6. 9. 1930)
(Narodna in študijska knjižnica v Trstu)

Franjo Marušič (4. 3. 1906–6. 9. 1930)
(Narodna in študijska knjižnica v Trstu)

so na sled članom Borbe. Med nasilnim zasliševanjem je v zaporu v Rimu 16. junija 1930 umrl borbaš Alojz Gropajc (1885–1930) iz vasi Draga (občina Dolina pri Trstu). Ob 85letnici tragične smrti mu je 5. septembra 2015 Odbor za proslavo postavil spominsko obeležje pri spomeniku v Bazovici.

Posebno sodišče za zaščito države (Tribunale speciale per la difesa dello Stato) se je ponovno preselilo v sodno palačo v Trst, kjer je nato od 1. do 5. septembra 1930 potekal t. i. prvi tržaški proces. Oznako prvi je dobil kasneje, ker je sledil še drugi tržaški proces, ki se je odvijal od 2. do 14. decembra 1941. Dan kasneje, 15. decembra 1941, so bili na vojaškem strelišču na Opčinah pri Trstu ustreljeni en komunist in štirje tigrovci: Pino Tomažič, Viktor Bobek, Simon Kos, Ivan Ivančič in Ivan Vadnjal.

Prvi proces se je zaključil 5. septembra 1930. Naslednje jutro, 6. septembra 1930 ob 5. uri in 43 minut, so bili na vojaškem strelišču pri vasi Bazovica v občini Trst ustreljeni štirje junaki: Ferdo Bidovec, Fran Marušič, Zvonimir Miloš in Alojz Valenčič.¹²⁴ Na procesu je bilo 18 obtožencev. Zanimiv je podatek, da je bilo kar 12 od 18 obtoženih rojenih v Trstu ali v neposredni okolici mesta. Borbaši so bili najbolj zasidrani prav v Trstu in njegovi okolici.

¹²⁴ Pahor M., *Slavjanska sloga*, str. 206–207.

Zvonimir Miloš (14. 11. 1903–6. 9. 1930)
(Narodna in študijska knjižnica v Trstu)

Alojz Valenčič (9. 9. 1896–6. 9. 1930)
(Narodna in študijska knjižnica v Trstu)

Na treh procesih (1929, 1930, 1941) so fašistične oblasti na smrt obsodile 10 slovenskih in hrvaških protifašistov, kar predstavlja visok krvni davek za veliko antifašistično zavest in narodno pripadnost. Spomin na Vladimirja Gortana, na štiri junake, ustreljene v Bazovici, in na pet ustreljenih na strelišču na Opčinah se je globoko zasadil v srca ljudi na Primorskem in v Istri. Postali so simbol slovenskega, hrvaškega in italijanskega antifašističnega izročila. Člani tajne organizacije Borba, ki so bili ustreljeni 6. septembra 1930 na vojaškem strelišču pri vasi Bazovica, pa so se zapisali v antifašistične in narodnoosvobodilne anale. Ime Bazovica je danes simbol antifašizma.

Kraj smrti se je spremenil v kraj srečanja ljudi, ki si želijo svobodo, pravico, resnico, mir in sožitje med narodi. Vsakoletna srečanja in slovesnosti v Bazovici zavestno krepijo vrednote protifašizma.

